

Солдатська Т.І.

Космополітизм – за і проти, або Пошуки нової європейської ідентичності

Стаття пропонує до розгляду критичний аналіз поняття космополітичної ідеї та її перспектив з огляду на фундаментальні зсуви у розумінні західної цивілізаційної ідентичності. У тексті висвітлюються аргументи як за, так і проти глобалізованого світового порядку, ідеологічно обґрунтованого космополітичним світоглядом.

Ключові слова: космополітизм, етноцентризм, макроетика, солідарність, національна держава.

Стаття пропонує до розгляду критичний аналіз поняття космополітичної ідеї, її перспектив і можливостей, виходячи з глобальних змін у розумінні західної цивілізаційної ідентичності. Текст надає аргументи як в користь, так і проти глобального порядку, ідеологічно обґрунтованого космополітичним світоглядом.

Текст надає аргументи як в користь, так і проти глобального порядку, ідеологічно обґрунтованого космополітичним світоглядом.

Ключевые слова: космополитизм, этноцентризм, макроэтика, солидарность, национальное государство.

The article proposes to the consideration the critical analysis of the cosmopolitan idea's notion, its perspectives and possibilities based on the global changes in understanding of the western civilization's identity. The text gives arguments for and against the global world system which is ideologically grounded on the cosmopolitan worldview.

Key words: cosmopolitanism, ethnocentrism, macroethics, solidarity, national state.

УДК 1.000.165.6

Солдатська Т.І.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавчих
і гуманітарних наук
Київського державного інституту
декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну імені Михайла Бойчука

Постановка проблеми. Постійне звернення до проблем міжкультурних комунікацій сьогодні вже не має вигляд лише як певного уподобання, тренду чи приводу для політичних спекуляцій. Неконтрольовані міграційні потоки, поява нових радикальних фундаменталістських концептів та їхні агресивні меседжі провокують взаємну нетерпимість при зустрічі носіїв різних світоглядних орієнтацій. Це свого часу дало підстави іронічному інтелектуалу Умберто Еко стверджувати: «У майбутньому тисячолітті в Європі буде спостерігатися великомасштабна «метизація культур» [8, с. 28].

З огляду на це важко не помітити певну інфантильність українського громадянського суспільства в його оцінках того, чим, власне, є сьогодні західноєвропейська цивілізація, які загрози та виклики стоять перед нею. У той час, коли росіяни культивують ностальгію за імперським проектом і перебувають у полоні власного, вже померлого метанаративу, українці наївно прагнуть долучитися до Європи, що поволі зникає з традиційної мапи світу, трансформуючись у щось абсолютно інше. Неконтрольовані міграції населення, представники якого належать до різних етнічних груп, релігійних конфесій, що інколи поділяють контраверсивні цінності, – все це неминуче модифікує сучасний європейський «дім», випробовуючи на міцність його фундаментальні засади.

Саме тому наразі існує гостра необхідність у критичному аналізі дискусії між прихильниками глобалізованого космополітичного світового порядку та тими, хто виступає за ренесанс проекту «національна держава». З огляду на Brexit, перемогу Трампа на президентських виборах у США, а також радикальне падіння рейтингів провідних політичних фігур і зростання попиту на консервативну праву ідеологію (зокрема, Національний фронт Марі ле Пен у Франції та ін.) можна погодитися з тим, що відповідна дискусія наразі є актуальною як ніколи.

Фахова література, присвячена відповідній проблематиці досить широка і показово рясніє полярними тезами, аргументами, припущеннями та ін. Зокрема, найбільш яскравими прихильниками ідеї космополітизму сьогодні можна назвати таких сучасних філософів, як М. Ньюсбаум та Е. Кв. Аппія, що апелюють до універсального обов'язку поважати права будь-якого іншого, попри його вік, гендер, расові, релігійні чи сексуальні відмінності. Суміжним напрямом можна вважати глобалізовану макроетику К.-О. Апеля та Ю. Габермаса, що апелюють до пріоритету універсалізму справедливості на противагу традиційним цінностям партикулярної спільноти. Космополітичний світогляд також активно аналізують Е. Гіденс, З. Баумана, У. Бек та ін.

Найбільш хрестоматійною виглядає у цьому сенсі позиція Ф. Фукуями про цілковиту перемогу і подальше глобальне панування ліберальної демократії як єдиного можливого підґрунтя глобальної цивілізації. Аргументи останнього сьогодні радше викликають посмішку, але вони відображають квінтесенцію такого підходу: «Тріумф Заходу, західної ідеї сьогодні є очевидним тому, що у лібералізмі не лишилося жодних життєздатних альтернатив... Цей феномен виходить за рамки високої політики, його можна спостерігати і в поширенні західної споживацької культури в найрізноманітніших її видах...» [6, с. 233].

Своєрідним опонентом до космополітичних ліберальних цінностей можна вважати видатного «ліберального іроніка» Р. Рорті – послідовного антиуніверсаліста. Переконалими ідеологами етноцентризму, що апелюють до специфічної культурної традиції тієї чи іншої спільноти, є так звані комунітаристи – Ч. Тейлор, А. Макінтайр та ін., які у такий спосіб намагаються презентувати сучасну версію аристотелівської етики «доброго життя». З іншого боку, до дискусії щодо ідеї космополітизму

та її домінування або ж використання у сучасному світі свого часу долучалися Х. Патнем, І. Валлер-стайн та ін., що свідчить про її відкритий статус.

Саме тому вихідною метою цієї статті є неупереджений розгляд різних векторів осмислення космополітичного світогляду, його шляхів та перспектив, що даються знаки у сучасних політичних реаліях, специфічно перетворюючись з утопії на «наявний стан справ». З огляду на це ключовим завданням статті є критичний аналіз найочевидніших недоліків і переваг, отже, переоцінки або нівелювання базових положень, принципів та цінностей, що підпадають під визначення космополітичних ідей та способів їхнього утілення в життя.

Витоки космополітизму, безперечно, потрібно шукати в античній інтелектуальній традиції, що підтверджують навіть анекдотичні історії про Діогена Синопського. З одного боку, для греків, що представляли той чи інший поліс, принципове значення відігравала належність до певної «ойкумени» як прояв своєрідної буттєвої солідарності. З іншого боку, вони досить активно почали аналізувати універсальні позачасові цінності та інтереси, що можна помітити в ключових ідеях стоїків. Останні навіть намагалися обґрунтувати двовимірну онтологію «громадянина світу», стверджуючи, що він водночас існує у двох спільнотах – власному габітусі як представник того чи іншого полісу, а також – у просторі людських суджень та намагань, що насправду виступають загальним «топосом» для всього людства. Природно, що ця думка стала поширюватися в контексті появи перших наднаціональних імперій паралельно з появою християнства – нової революційної релігії, що пропагувала універсальні цінності.

Водночас прихильники стоїцизму не випадково заслуговують окремої уваги. Саме вони зробили перші спроби осмислення діалогу з Іншим – тим, хто принципово відрізняється за місцем, володінням, родом, не належать до певного кола «Ми», ніби відчуваючи, що «кожний, хто говорить “Ми” і почувається, мислить і діє, як “Ми” ніколи цілком не розчиняється у Ми» [2, с. 16]. У такий спосіб, розглядаючи себе крізь призму іншого, людина почала звертати увагу на те, що можна вважати локальним або таким, що має випадковий характер, а також загальним і необхідним, що варто розцінювати як «логос» або закон, дотримання якого вважалося кінцевою метою кожного громадянина.

Нового забарвлення космополітична ідея отримує в епоху Модерну у царині філософів-просвітників та провідних фахівців нової економічної теорії. Зокрема, ідеться про А. Сміта, Лесінґа, Ґете, Шилера та ін. Однак найактивнішим прихильником космополітичного світогляду виявився І. Кант, котрий обґрунтував його переваги у досить відомих роботах «До вічного миру» та «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані».

Зокрема, І. Кант запропонував створити всесвітню федерацію держав, які б забезпечували «право загальної гостинності». Німецький філософ був переконаний у тому, що історія неминуче рухатиметься до уніфікованої світової правової системи.

Отже, на його думку, концепція «вічного миру» передбачала кардинальне завдання-випробування в контексті виживання і розвитку будь-якої держави як граничну мету всесвітньо-історичного процесу. З цього приводу він неодноразово зазначав: «Ідея права всесвітнього громадянства є не фантастичним чи безглуздим уявленням про право, а необхідним додатком до неписаного кодексу державного і міжнародного права до публічного права людини взагалі і тому до вічного миру» [3, с. 278].

Сучасне розуміння космополітизму як вихідної умови для виживання людства, пов'язаної з глобалізацією, транснаціональними інтересами, екологічними проблемами планетарного масштабу, гібридними військовими конфліктами та багатьма іншими факторами, детально аналізує канадська дослідниця М. Ньюсбаум. Як принциповий ідеолог актуальної космополітичної ідеї вона вбачає загрозу у нав'язуванні тих чи інших норм або стандартів, загальноприйнятих у певній спільноті чи культурній традиції, домінантній для конкретної національної держави, та їх екстраполяції на все людство (на згадку приходять агресивна реклама так званої «американської мрії» у постсоціалістичних країнах у 90-х рр.). На її думку, це часто приводить до викривленого розуміння гендеру та сексуальності, умов праці та її розділення, форм власності, догляду за дітьми та літніми людьми тощо.

Натомість М. Ньюсбаум пропагує оригінальну космополітичну концепцію освіти, що виходить з апіорного почуття поваги до людської гідності та виняткового права для кожного індивіда на власний розсуд бути щасливим. Зокрема, вона зазначає: «Якщо ми дійсно вважаємо, що всі люди створені рівними й наділені певними невідчужуваними правами, ми морально маємо подумати про те, як згідно з цією ідеєю варто ставитися до решти світу» [4, с. 116]. При цьому М. Ньюсбаум досить різко засуджує західну (американську) практику подвійних стандартів, звинувачуючи політиків або фахових експертів у «моральному лицемірстві» чи у свідомих спекуляціях на патріотичному національному ґрунті. Останні, на її думку, є особливо небезпечними, адже, апелюючи до почуття національної гідності та усвідомлення власної національної ідентичності, «патріотично налаштовані громадяни» своєю визначальною стратегією обирають політику відмінностей, побудовану на глибинних суперечностях між етнічними, расовими, релігійними та іншими підгрупами.

Природно, що така позиція провокує до широкої дискусії і, відверто кажучи, подобається далеко не всім. До того ж наразі можна з глибоким переконанням говорити про розчарованість у космополітичній ліберальній ідеї в осередді західної спільноти, що підтверджують останні вибори, референдуми та інші контраверсивні події сучасності. Відповідні проблеми свого часу передбачив Р. Рорті, який якраз і апелював до «політики відмінностей», не соромлячись називати себе етноцентристом. Зокрема, він категорично не погоджувався з переконаннями на кшталт Габермасової тези щодо «відмирання проекту “національної держави”, у якій лишається все менше вибору» [7, с. 226]. Однак критична позиція Рорті щодо космополітизму як прояву загальної толерантності до іншого є досить специфічною, оскільки не зводиться ні до теорії комунітаристів, ні до апологетів популярної ліберальної теорії справедливості Дж. Роулза.

Насамперед, Рорті досить сміливо критикує сучасний лібералізм з огляду на його «метафізичність» – перманентну спробу побудувати метанаратив, відірваний від реального життя, що не випадково базується на раціоналістичній ідеології та риториці Просвітництва. Адже саме тому традиційний ліберал, на думку Рорті, фантазує про світовий справедливий порядок, загальнолюдські цінності та природні права, що, власне кажучи, є квінтесенцією розуміння космополітичної ідеї. Тож остання виглядає для Рорті радше як утопія, позаяк, на його думку, у такий спосіб відбувається заміщення конкретних політичних проблем абстрактними філософськими спекуляціями на кшталт ліберальних інтерпретацій Кантового категоричного імперативу з його вимогами універсальної моралі.

Саме тому Р. Рорті позиціонує себе як принциповий антифундаменталіст та «ліберальний іронік», який на відміну від Ю. Габермаса та інших «ліберальних метафізиків» не погоджується з тим, що політичні свободи потребують певного узгодження відносно того, чим є універсальне людське [5, с. 116]. Відповідно, Рорті цілком свідомо стає на бік реанімованого гегельянства, коли відверто заперечує наявність загальнолюдських моральних норм та цінностей, що не були б зумовленими соціально-культурним контекстом. Тому космополітичний підхід М. Ньюсбаум очима Рорті має вигляд «метафізично-кантіанського» постулату, який наївно апелює до абстрактних, позаісторичних принципів справедливості та їхнього домінування над утилітарними аргументами та вчинками, що ними насправді керується людина у своєму повсякденному житті.

Натомість Рорті як справжній неопрагматик стверджує, що всі космополітичні ідеї, норми, стандарти та правила, що вважаються природними для кожного індивіда без винятку, мають

конвенційний характер. Отже, моральна складова частина людського буття спирається на вірування, бажання, настрої, притаманні більшості членів того чи іншого суспільства, адаптуючись до того чи іншого історичного контексту. Тому те, що вважається ірраціональним чи аморальним в певному етнокультурному осередку, як правило, трактується інакше, а інколи – навспак, якщо йдеться про альтернативну спільноту.

Виходячи з таких міркувань, Р. Рорті намагається обґрунтувати ідею, що була би конкурентною до ліберальної космополітичної концепції. З цією метою він звертається до почуття солідарності, яке, на його розсуд, завжди є конкретним, етноцентричним і позірним за умови його розгляду в масштабах людства (на кшталт загальнолюдської моралі). Схожу ідею висловлювали прагматики, описуючи колективну людську гідність певної соціальної групи, з якою ототожнює себе той чи інший суб'єкт згідно з своїми етико-політичними уподобаннями на противагу іншим групам чи спільнотам. Рорті також стверджує, що моральний прогрес як соціальний феномен стає можливим не завдяки пригніченню емоцій на користь розуму (кантівська хибна думка), а через поступове зменшення масштабів жорстокості і розвитку людської здатності до симпатії і довіри, а також асоціювання себе з ширшим колом людей.

Отже, справжня солідарність як вихідний демократичний принцип ґрунтується не на абстрактному обов'язку опікуватися людством, а на співчутті до страждань, болю та приниження інших, наразі ще незнайомих людей. Ідея солідарності, як і плюралізм думок, свобода віросповідання та інше вищою мірою властива демократичним спільнотам, але вони є продуктом саме західної моделі цивілізації. Тому для Рорті є принциповим моментом те, що він носій американських демократичних цінностей, а космополітичний лібералізм, на його думку, априорі є етноцентричним концептом, що має свої витoki в іудео-християнській інтелектуальній традиції і реалізується виключно представниками західної спільноти.

Очевидно, що таке розуміння ідеї солідарності та інших демократичних свобод, яке ґрунтується на належності до обмеженої системи культурних зразків або певної соціокультурної життєвої форми, є неприпустимим для прибічників космополітичної дискурсивної етики. Саме тому К.-О. Апель досить недікатно звинувачує Р. Рорті та його міркування про мораль у межах контингентних масштабів власної культури як «зневіру у можливості етичних рішень», або «нарцистичне самозамилування» [1, с. 362]. Треба віддати належне цій критиці, що має свої сильні аргументи. Зокрема, розмірковуючи над гаслом Рорті: «Я американець», справжній німець Апель зі свого боку досить слушно нагадує про схожі гасла в ім'я інтересів власного народу,

що привели до найпотворніших злочинів проти людства. Він справедливо сумнівається в тому, що американська конституція є гарантом подальшого поширення толерантності, оскільки тут від самого початку закладений колективний егоїзм. Останній своєю чергою періодично виливається у жорстоке і цинічне ставлення до Іншого всередині Америки або популістську риторику, спрямовану на внутрішню аудиторію.

Висновки. Попередні міркування є лише пропедевтикою до аналізу глибинних і незворотних процесів, свідками яких у тому числі є пересічний громадянин України. Проблеми, пов'язані з втіленням космополітичної ідеї та створенням нових міфів на національному підґрунті, провокують подальші конфлікти, загострення, своєрідний ізоляціонізм та ін. Це ще раз доводить, що існує гостра необхідність у новому форматі дискусії як простору відкритості у час безкомпромісної боротьби ідентичностей та їхніх ідей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апель К.-О. Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнюваність / К.-О. Апель // Комуникативна філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 355–371.
2. Вальденфельс Б. Топографія чужого: студії до феноменології чужого / Б. Вальденфельс. – К. : ППС, 2002, 2004. – 206 с.
3. Кант И. К вечному миру. Сочинения в шести томах. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 1966. – 743 с.
4. Нуссбаум М. Патриотизм и космополитизм / М. Нуссбаум // Логос. – 2006. – № 7. – С. 110–119.
5. Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность / Р. Рорти. – М. : Русское феноменологическое общество, 1996. – 282 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Столкновение цивилизаций. – М. : Изд. «ООО АСТ», 2003. – С. 232–245.
7. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.
8. Эко У. Пять эссе на темы этики: symposium / У. Эко. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 28.